

# ЗМІСТ

## ПРО МИНУЛИЙ ЧАС, МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО І ЦЮ КНИЖКУ

Замість вступу ..... 5

## НЕ ІСНУЄ ЧАСТИН У МОВІ

Еклектизм Адріана Прахова

як принцип мистецького полілогу зі світом ..... 29

*Адріан ПРАХОВ.* Імператорське Руське

археологічне товариство — імператору Олександрові III ..... 91

## ВЕРХІВ'Я СТАТЕЧНИХ КИПАРИСІВ

Григорій Павлуцький

яко перший власне український мистецтвознавець-компаративіст,  
або Осанна здоровому глузду ..... 93

*Григорій ПАВЛУЦЬКИЙ.* Про зв'язок мистецтва з культурою ... 188

*Григорій ПАВЛУЦЬКИЙ.* Мармурова пісня скорботи ..... 192

## ФІЛІМОН ЗНАЄТЬСЯ НА ГІРКОТІ

Григорій Логвин про українське мистецтво,

сутність архітектури і призначення людини ..... 197

*Григорій ЛОГВИН.* Про сутність архітектури (бесіда) ..... 254

## ПТАХАМ НАСНАГИ ЗИЧИТИ

Володимир Ясієвич про історію й теорію архітектури,

український архітектурний стиль і про Василя Кричевського ..... 265

*Володимир ЯСІЄВИЧ.* Теорія, історія, сучасність (бесіда) ..... 323

## ЗЛАМАНІ ІГРАШКИ СТЕРЕОТИПІВ

Абрам Мардер, філософ архітектури ..... 329

*Абрам МАРДЕР.* Про філософію, теорію й естетику архітектури,  
архітектурну освіту і про стиль (бесіда) ..... 357

ПІСЛЯСЛОВО ..... 385

ПОДЯКА ..... 391

## ПРО МИНУЛИЙ ЧАС, МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО І ЦЮ КНИЖКУ

### ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

*По мне,  
Движущееся вовне  
Время не стоит внимания.*

Йосиф БРОДСЬКИЙ  
Fin de siecle, 1989

У дитинстві була в мене маленька вінілова платівка, випущена Апрелевським заводом «Мелодія», господарем якого — за родинним переказом — до революції служив зросійщений француз Лебель, дуже далекий наш родич. Річ, звичайно, не в родичі, а в тоді ще живому виконавцеві:

*Приподнимем занавес за краешек,  
Такая старая, тяжёлая кулиса.  
Вот какое время было раньше,  
Такое ровное — взгляни, Алиса...*

Висоцький співав куплети до радіоспектаклю за мотивами Керролла.

Тоді, в дитинстві, ці нехитрі вірші справляли магічне враження.

Платівку я заїздив, і батьки її викинули: «не псуй голку» — сказав тато. Нову купити було ніде, автор потрапив у немилість, а незабаром я просто виріс.

Утім, образ часу в театральному, ігровому відбитку, причому цілком матеріальному, — курявна, важкого оксамиту завіса, — переслідує. Коли в театрі гасять світло і розсувають бордові порт'єри, щоразу згадую хрипкий голос поета, який знав, про що треба співати в дитячому (хіба дитячому?) спектаклі.

Той куплет чи не вперше змусив замислитись, що таке

час і завдяки чому і — головне — чому і для кого він буває минулим.

Ми й про себе мало знаємо, що ж казати про часи, нам, гагарам, доступні через слово, у-мовно. Як тужилися історики, прагнучи схопити свою сучасність, скувати її переконливим, підпертим фактами словом. Складно уявити безсоння їхніх зусиль.

Томас Карлейль мріяв<sup>1</sup> про героїв, Євген Тарле<sup>2</sup> — про персонажів, школа «Анналів» (ганебні фактообожнювачі) блискуче вуалювала фактообожнювання точними французькими періодами (і краще за всіх — Люсьєн Февр); Арон Гуревич розбірливо чув голос кожного середньовічного простолюдина; Владислав Даркевич — середньовічного художника; Міліца Нечкіна по-поліцейському вдруге змучила наївних декабристів; Теодор Моммзен намалював не сепією — вуглем — знелюднену (людяність людству не властива) картину руху Римської імперії до Ромуло-августулового державного безсилля; Нібур і Грушевський, Лавісс і Рамбо, Ланглуа і Сеньбос, Ключевський і Ейдельман, Гіббон і Васильєвський, Кондаков і Алпатов, Жорж Садуль і Єжи Тепліц; лукаві, до пари предмету, імперські візантиністи, наче Кулаковський з Успенським, — м'які сталеві пір'їни вмочуючи в свіжоналиту чорнильницю, покалічивши почерком неабияке число тих чорнильниць, словесно звітували перед собою, розумними, ерудованими, такими, що зір посадили за хроніками та документом, здатними припечатати час штампиком факту, намагалися зневажити державінське «жерло часу», людиноподібну ненажерливість його. Вони наче поплескували минуле по сідницях, нахабною рукою мнучи артефакти — наче власність.

Історіософи, які погойдувались між протоколом і прокламацією, — найбільші серед них Ясперс («осьовий час»),

<sup>1</sup> «Один мерзавец мне сказал, что правда по-гречески значит мрия» (Осип Мандельштам. Четвёртая проза // Осип Мандельштам. Собрание сочинений: В 4 т. Москва, 1994. Т. 3. С. 174).

<sup>2</sup> Самуїл Маршак до 75-річчя історика написав епіграму: «В один присест историк Тарле / Мог написать (как я в альбом) / Огромный том о каждом Карле / И о Людовике любом» (С. Маршак. Собрание сочинений: В 8 т. Москва, 1970. Т. 5. С. 579). І — дивно — це не було ритуальним перебільшенням.

Тойнбі («виклик-і-відповідь»), Валеріан Муравйов («часо-влада») — лише по-різному пояснювали світ, зовсім не дбаючи, аби змінити його. Про це дбав інший дивак, але тут не про нього.

Історіософи плавали часом туди-сюди, не замочивши плавників. Здається, вони всім тулубом ширяли над Летою, розправивши крила фантазій. Олександр Каждан, який тримав у голові всю історію Візантійської імперії, в 1994-у дивувався: «Я ніколи не підозрював — донедавна, — наскільки розвинене теоретичне словоблуддя <...> на ґрунті філософії історії: всі ці структуралісти і постструктуралісти, що “слівця в простоті не мовлять”, особливо французи»<sup>1</sup>. Каждан тим «французом» не був, та й іншим заповів не бути.

Минулий час, товща минувшини не обтяжені імперативом власності — може, це єдине, що не підпадає під юрисдикцію авторського права і позаавторських домагань. Законоположення Юстиніанових дігест тут безсилі. Вуличні прозори не встановлені і не успадковуються.

Це можливе через те, що минулий час не має терміну давності. Не причетний він і до газетної кровожерливості: «словно нежный хрящ ребёнка / Век младенческий земли / Снова в жертву, как ягнёнка, / Темя жизни принесли» (Мандельштам). Принесли, показали, примусивши вдивитися.

Спочатку Карл Крумбахер в «Історії візантійської літератури» (Мюнхен, 1891), а за ним Василь Істрін у вступній лекції в Імператорському Новоросійському університеті (Одеса, вересень 1897 року) поділили візантійських істориків на два розряди: власне істориків й істориків-хроністів. Не бозна-яка типологія, але між цими розрядами існує відмінність. «За технікою і мовою виклад істориків вирізняється чистотою, будучи призначений для освіченого кола, для двору, вищого духовенства і чиновництва; виклад же хроністів не претендує на мистецтво: хроністи були здебільшого ченці, які хотіли дати малоосвіченим доступний посібник із всесвітньої історії. У візантійських істориків спостерігається історичне чуття і здатність до критики: вони прагнуть отримати відомості добре обізнаних людей, а достовірність викладу підкріпити витягами з грамот і листів; хроністи ж, зображуючи всес-

<sup>1</sup> А. П. Каждан — Е. С. Померанцевой, 24.12.1994 // Мир Александра Каждана: К 80-летию со дня рождения. С.-Петербург, 2003. С. 476.

вітню історію, не мають на увазі прагматичного викладу: про внутрішній зв'язок подій вони не мають ані найменшого поняття і піклуються лише про передачу окремих подій»<sup>1</sup>. Неважливо, що тут «гра вивітрилася образами» (Ю. Гинянов). Важливо, що ті й інші зайняті письмом: одні як художники, інші як кустарі. Якщо їхні заняття з двох сторін («за зустрічним планом») формують уявлення про подію, минуле виявляється безсмертним. Ще важливо, що посилена письмова справа візантійських істориків і хроністів (хронографів) надала Візантії історичного безсмертя, чого не скажеш про інші народи, можливо, більш щасливі («Щасливими є народи, котрі не мають літописів», — зітхав кмітливий Монтеск'є), зате занурені в Лету з головою.

Історія, по суті, це страшний чорнильний суд на землі: а раптом забуття? раптом не візьмуть? раптом не підпустять? У порівнянні зі Страшним судом, тутешній, звісно, дрібниця, витівка історика, але часом так неприємно, коли опиняєшся за дверима, за якими роздають смаколики.

Піднімаючи завісу за краєчок, дослідник, небайдужий до матеріалу (так-так, саме матеріалу: якір ллють із чавуну), ба більше — який вважає цей матеріал змістом діяльності, — певним зусиллям вишколеної архівами дослідницької наснаги перебудовує волю й уявлення, створюючи світ, особистий світ оживих предметів і ситуацій у дивовижній упевненості, що має справу з живими людьми і знає про них усе. Він наводить чужий документ, аби чіткіше розчути *власний* голос.

Минулий час лише до певної міри рустикальний, насправді він урбаністичний: що далі від природи, то ближче суєта. Скажімо, як у нарисі про Володимира Ясієвича, у міських творах українського архітектурного модерну (меншою мірою українського архітектурного неobaroco) наслідувалися розпланувальні прийоми побудови селянської хати, з якої, або ж паралельно з якою виникали форми дерев'яної церкви чи вітряка, більш або менш автохтонні. Довелось почути, як дівчинка років п'яти, побачивши з вікна потяга метро (що перетинав Дніпро зі сходу на захід) Ковнірівську дзвіницю Лаври, вражено промовила: «який гарний дім».

<sup>1</sup> В. Истрин. Хронографы в русской литературе // Византийская цивилизация в освещении российских учёных (1894–1927). Москва, 1999. С. 133.

А й справді ж дім: ані для чого іншого церква й не пристосована — в ній мешкають Бог і люди. Василь Кричевський, збудувавши у середині 1900-х споруду Полтавського губернського земства, створив насправді храм народу, «дім немов грім», залучивши до його архітектурних форм найкраще з сільської хати, церкви, вітряка й орнаменту і — додавши до всього цього виняткові смак і композиційний талант.

Не можна двічі увійти в одну й ту ж Лету. Іноді й одного разу не можна, «время, столкнувшись с памятью, узнаёт о своём бесправи» (Бродський). Інші входять, сміливо стягуючи наносне й державне; таких небагато. Інших нащадки заштовхують посмертно. Опір марний: потрібно було лишатися безбарвним. Ледь історик вихопить обол, цей «мідний коржик», з-під небіжчицького язика, як набігають сріблорукі аполлони і силоміць виволікають персонажа на берег. Давай-давай, убогий, бреди далі, шурхоти очеретом і сполохуй селезнів, дивися в тумани, роби, страждаючи, що тобі заповідано, і силкуйся зрозуміти, для чого народжений. Псууй папір, гвалтуючи безглуздість майбутнього на кшталт нібито справжнього, осмисленого тобою, твоєю присутністю.

Оскільки

...по перемозі — щоденний труд,  
щоденна любов, мов пайковий цукор,  
і чекання на час, коли нас перетруть  
на муку, що міситимуть божі руки.

*Іван Кулінський*

Минулий час накладає відбитки на пальці дослідника, а той, у свою служиву чергу, відтискує їх для нащадків. Час минулого часу перетворюється на простір сучасного письма про минуле. Це «перетворення» в кафкіанському сенсі, такий собі «вечірній Кафка для малят». Саме тут, принижуючи кантівський імператив, час стає простором, перестає приятелювати із ним і перетворюється на однорідну товщу — в'язку, ніби жирні білила, і противну, немов гуміарабік.

Лише історик бере час від часу. Він ставиться до своєї мови зверхньо: що можуть дозволити собі, за словом Бродського, лише ті, хто нею володіє: поети й історики. «Я б навіть додав, що кожен поет — історик мови, хоча вважав за краще б

не роз'яснювати це зауваження»<sup>1</sup>. Бродський ніби повторює вслід за Сигізмундом Кржижановським, який вважав, що поезія й історія ведуть війни через права на текст, укладають акти миру з тим, аби в наступній сцені або дії відновити чорнолопролиття<sup>2</sup>, зараз би сказали — витрату принтерного пороху. Але, як і раніше, «поезія — плуг, що підриває час так, що глибинні шари часу, його чорнозем, виявляються згори»<sup>3</sup>. Чорнозем — це історія, її «виноградне м'ясо». Романтизм і еkleктика — брат і сестра справжньої історії.

Між тим, можливість подолання дослідницького еkleктизму закладена вже в його свідомому припущенні. Будь-яка творча свідомість реалізує таку можливість, зв'язуючи ззовні узятє — гетероморфне і гетерогенне — певним принципом організації, принципом порядку, в межах дії якого спільне існування елементів набуває характеру внутрішньої необхідності. Виходить такий собі підпорядкований дії третього закону Ньютона організм, який до того не існував.

Невже справді — думається — сенс історичних подій у тому, аби поставляти історика цікавий матеріал, допомагаючи заняттям його уяви, обґрунтовуючи його нібито випадкову творчу долю? Можливо, такий сенс — за найбільшим, цинічним рахунком — саме в цьому.

Можна, звичайно, пошукати його в чому-небудь не такому величному, а, скажімо, в літературному письмі історика, який, за словами Марка Блока, схожий на людожера: «де пахне людським м'ясом, там, він знає, на нього чекає здобич»<sup>4</sup>. Ось тут, у письмі, дійсно є сенс.

По-перше, це цікаво, адже ти не один, і ніхто не був один, і раніше навколо снували люди, і тепер працюють, і всі вони щось робили — гарне і погане, вільно чи мимоволі, чогось прагнули, щось винаходили і теж намагалися іноді зрозуміти дії, устремління і думки тих, хто прагнув і метушився до них.

<sup>1</sup> *Иосиф Бродский. Об Одене. С.-Петербург, 2007. С. 63.*

<sup>2</sup> *С. Кржижановский. Поэтика шекспировских хроник (1935) // Сигизмунд Кржижановский. Собрание сочинений: В 6 т. С.-Петербург, 2006. Т. 4. С. 242.*

<sup>3</sup> *Осип Мандельштам. Слово и культура. Москва, 1987. С. 40.*

<sup>4</sup> *Марк Блок. Апология истории, или Ремесло историка / Пер. с фр. Москва, 1973. С. 18.*



Андрій Пучков (нар. 1970) — український культу-  
ролог, архітектурознавець, історик, бібліограф.

Професор кафедри теорії та історії мистецтва  
Національної академії образотворчого мистец-  
тва і архітектури, академік Української ака-  
демії архітектури, лауреат Державної премії  
України в галузі архітектури, заслужений діяч  
мистецтв України, доктор мистецтвознавства,  
професор. Автор понад двох десятків книжок, серед

яких «Пространственные окрестности теории архитектуры: Опыт ар-  
хитектонической жестикюляции и культурный контекст» (1994), «Архи-  
тектоника книги, или Метемпсихоз библиофила» (1995), «Архитектуро-  
ведческие этюды» (1996), «Габричевский: Концепция архитектурного  
организма в мыслительном процессе 20–30-х годов» (1997), «Юлиан  
Кулаковский и его время: Из истории антиковедения и византини-  
стики в России» (2000, 2-е вид. 2004), «Архитектуроведение и культу-  
рология: Избранные статьи» (2005), «Города: От библейских времен  
до средневековья» (2005), «Архитектурно-культурологические очер-  
ки: Феномены. Явления. Вещи» (2008), «Эрехтейон и его кариатиды:  
Идио-номографический этюд» (2008), «Поэтика античной архитектуры»  
(2008), «Адольф Сонни, киевлянин: Из истории классической филоло-  
гии в Императорском университете св. Владимира» (2011), «Культура  
антикварных несходств: Силуэты, профили, личины» (2012), «Нарис  
історії архітектурознавства» (2013), «"Киев" Осипа Мандельштама  
в интонациях, пояснениях, картинках» (2015, 2-е вид. 2018), «О тек-  
стах, контекстах и предосудительностях: Пять литературоведческих  
забав» (2016), «Просто неба: Київські нариси» (2017), «Мистецтвозна-  
вець Григорій Павлуцький, перший український» (2018).

ISBN 978-966-378-620-9



9 789663 786209 >